

Tošenovský, Ludvík

K otázce dialektologických kategorií

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1965, vol. 14, iss. B12, pp. [19]-31

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106446>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUDVÍK TOŠENOVSKÝ

K OTÁZCE DIALEKTICKOLOGICKÝCH KATEGORIÍ

Materialistickodialektická logika má nejen své specifické zákony, např. zákon dialektické rozpornosti myšlení, a své specifické principy, např. princip subordinace, ale také své kategorie.

Jde o kategorie filosofické, protože dialektická logika je relativně samostatnou filosofickou disciplínou, jednou ze stránek dialektického materialismu. (Dialektický materialismus pojmáme ovšem jako dialektickohistorický materialismus, tedy i s příslušným společenskohistorickým aspektem a s takovými kategoriemi, jako jsou *společenské bytí*, *společenské vědomí* aj.)

Za filosofickou kategorií považujeme jen ten pojem hodně vysokého stupně obecnosti (nikoliv jen pojem nejobecnější), který je současně v dostatečné míře podstatný, pojem, který odráží podstatu poměrně vysokého řádu. Přitom se tato jeho obecnost a podstanost rozumí vždy v jednotě s příslušným jednotlivým a jevovým. Důležité je také to, že jde o pojem, nikoliv o slovo, protože to nebývá vždy jen *jedno* slovo, co nám označuje pojem. Velmi často to bývají dvě slova, i více slov. Naopak existují dvě, tři filosofické kategorie (někdy je jich i více), které bývají označovány jedním slovem. V tomto případě jde vlastně o komplex filosofických kategorií, o němž můžeme také uvažovat jako o dialektické jednotě několika významových aspektů jedné a téže filosofické kategorie. *Konkrétní v jsoucnu* (především hmotném), *smyslově konkrétní a myšlenkově konkrétní* jsou např. takové tři kategorie, resp. tři významové aspekty jedné a téže kategorie, tj. kategorie *konkrétního*.

O dialektickologických kategoriích, popř. o logických kategoriích dialektického materialismu se v posledních pěti až desíti letech hodně psalo hlavně v souvislosti s pokusy systematizovat kategorie dialektického materialismu. Dělo se tak pod vlivem některých velmi sporných koncepcí souvislostí mezi materialistickou dialektikou, gnoseologií a logikou, totiž těch, které uvedené filosofické disciplíny nepovažují za dialekticky totožné, ale za totožné abstraktně (absolutně, naprosto), a to buď všechny tři nebo jen poslední dvě. Jistou roli zde asi sehrál zprostředkovaný, možná i přímý vliv *Hegelovy* Vědy o logice. V tomto rozboru otázky dialektickologických kategorií budeme proto větší část naší pozornosti věnovat pokusům systematizovat kategorie dialektického materialismu (ovšem jen těm jejich stránkám, které nějak souvisí s naším tématem) s cílem ukázat, že o dialektickologické kategorie nejde v tom případě, jestliže jejich dialektickologický aspekt je podřízen jinému aspektu nebo jiným aspektům.

Úkolem druhé, kratší kapitoly je — na základě stručné analýzy rozdílu mezi předmětem gnoseologie a předmětem dialektické logiky — charakterizovat vlastní dialektickologické kategorie a přehledně je utřídit. Rozbor otázky dialektickologických kategorií bude ukončen tím, že v poslední nejkratší kapitole v souvislosti se stručnou analýzou metodologické funkce dialektického materialismu na-

značíme, jak bohatou a dosud poměrně přehlíženou problematiku je třeba řešit při zkoumání dialektickologického aspektu některých vědeckých a vědeckometodologických kategorií.

1. Systematizace a dialektickologický aspekt kategorií dialektického materialismu

V dějinách předmarxistické filosofie a v nemarxistické filosofii vůbec bývaly a jsou poměrně často podnikány pokusy uspořádat filosofické kategorie podle jednoho nebo více principů. Stručný a výstižný přehled těchto pokusů podal nedávno A. Polikarov.¹

Autorem prvního pokusu otrásl strnulým schématem vyvozeným ze sledu, v němž se vyskytují jednotlivé kategorie ve výkladu filosofického materialismu a dialektické metody ve *Stalinově* populární práci O dialektickém a historickém materialismu, byl E. P. Sitkovskij.² V jeho návrhu systému kategorií se ještě do značné míry odráželo hegelovské schéma Sein—Wesen—Begriff. Nesporně záslužné bylo nicméně jeho zjištění, že zvláštní skupinu tvoří kategorie o *bytí materiálních věcí* (rozuměj kategorie odrážející různé stránky veškerého jsoucna, veškeré skutečnosti, která je ve své podstatě hmotou; do té vlastně patří také skupina kategorií spjatých s učením o *podstatě věcí*, kterou E. P. Sitkovskij považuje za skupinu zvláštní). Kladem bylo rovněž to, že E. P. Sitkovskij zařadil do samostatné skupiny kategorie *myšlení*, tj. kategorie odrážející různé prvky dialektického procesu myšlenkové reprodukce skutečnosti.

E. P. Sitkovskij sice zdůrazňuje, že dialektikomaterialistické kategorie jsou jednotou tří svých stránek (materialistickodialektické, gnoseologické a logické),³ ve svém návrhu systému kategorií však ponechává v jedné a téže skupině jak kategorie, v nichž převažuje aspekt gnoseologický, tak kategorie, pro něž je určující jejich aspekt dialektickologický. Nerozlišuje prostě mezi kategoriemi gnoseologickými a dialektickologickými.

Na jednom místě označuje všechny kategorie dialektického materialismu za kategorie logické.⁴ (Je to zjevně akceptovatelné jen pro ty, kdo jako V. I. Čerkesov souvislosti mezi materialistickou dialektikou, gnoseologií a dialektickou logikou pojímají ve smyslu abstraktní totožnosti; E. P. Sitkovskij tyto souvislosti tak nepojímá, i když jeho pojetí těchto souvislostí v duchu dialektické totožnosti je poměrně dost nedůsledné.) Racionální jádro takového označení může spočívat pouze v tom, že všechny kategorie dialektického materialismu jako kategorie nutně musí mít dialektickologický aspekt, tj. nemohou nepředstavovat prvky dialektického procesu myšlenkové reprodukce skutečnosti.

Toho si byl dobře vědom V. P. Tugarinov, když svůj návrh systému kategorií dialektického materialismu (substanciální — atributivní — relační) zpracoval v rámci obecné teorie vzájemných souvislostí mezi kategoriemi dialektického materialismu, v rámci teorie, kterou považuje za jednu z částí marxistické dialektické logiky.⁵ E. Albrecht, který v podstatě Tugarinovu klasifikaci kategorií převzal, se však mylně domníval, že tato teorie se beze zbytku kryje s tím, co rozumíme pod dialektickou logikou, a proto — když se zmiňuje o leninské jednotě dialektiky, teorie poznání a logiky — připojil za slovo logika do závorky slovo „Kategorienlehre“.⁶

Není proto tak zcela nepochopitelné Groppovo ostré odsouzení „soustavy kategorií jakožto dialektické logiky“.⁷ Původně se zdálo, že R. A. Gropp odmítá jakoukoli dialektickou logiku, ve svém pozdějším článku však jasně ukázal, že

odmítá dialektickou logiku pojímanou pouze jako učení o kategoriích.⁸ Mylně se přitom domnívá, že všechny pokusy systematizovat kategorie dialektického materialismu jsou poplatny idealismu hegelovského typu, a proto tyto pokusy považuje za zcela zbytečné, škodlivé a neplodné. Výstižnou kritiku neudržitelného *Groppova* stanoviska podal *A. Políkarov*, který také podrobil kritickému rozboru *Tugarinovův* návrh systematizace kategorií.⁹

A. Políkarov sám podnikl zajímavý pokus rozdělit všechny kategorie do dvou základních skupin, na (A) *kategorie ontologické* (je si přitom vědom toho, že i ony mají „gnoseologický či logický“ aspekt; jsou to přece kategorie) a na (B) *kategorie gnoseologické nebo logické*. Mezi kategoriemi skupiny B výslovně uvádí: vědomí, poznání, *praxi*, abstraktní, *konkrétní*, *historické*, logické a pravdu. (O kategoriích vytištěných zde kurzívou poznamenává, že mají ještě zvláštní význam, kterým přesahují do skupiny A; uvádí to nepřímou tím, že u některých kategorií ontologických, např. u podstaty a jevu, ukazuje na jejich zvláštní význam pro teorii poznání a poznamenává, že v jistém smyslu naopak se to má s otázkou některých gnoseologických kategorií.) O kategoriích celé druhé (B) skupiny *A. Políkarov* píše jako o „gnoseologických nebo logických“, a to zjevně v duchu pojetí, které buď ztotožňuje marxistickou gnoseologii s dialektickou logikou (ve smyslu jejich abstraktní totožnosti), nebo dialektickou logiku považuje za jednu ze součástí gnoseologie.¹⁰

Že pokusy systematizovat kategorie nejsou zbytečné, nejpřesvědčivěji sice dokazují stále živé potřeby propagandistické praxe, nicméně také skutečnost, že jenom v SSSR se kromě *E. P. Šitkovského* a *V. P. Tugarinova* uvedeným problémem dosud obírali, pokud je mi známo, *E. S. Kuz'min*, *V. S. Bibler* a *P. V. Kopnin*,¹¹ svědčí o neutuchající pozornosti, již se u marxistických filosofů tato otázka těší.

Záslouhou *Kuz'minovou* je, že se pokusil systematizovat ontologické kategorie. Z nepochopitelných důvodů mezi ně nezařadil nejzákladnější ontologickou kategorii — hmotu. *Kopninova* kritika tohoto pokusu z pozic marxisty, který a priori odmítá marxistickou ontologii, je nepřesvědčivá. *P. V. Kopnin* ze stejných důvodů také odmítl už zmíněný *Políkarovův* pokus.¹² Je nesporné, že ontologie jako filosofická disciplína, jako věda, která nebere v úvahu gnoseologické a logické aspekty svých kategorií, je v marxismu nemyšlitelná. Nemarxistické jsou všechny pokusy budovat noetiky nerespektující souvislost poznávacího procesu s tím, čeho odrazem tento proces je, tj. se jsoucnem, s bytím, které je ve své podstatě hmotou, čili noetiky nerespektující těsné sepětí gnoseologických problémů s jejich momenty ontologickými. Stejně nemarxistická, a v tom má *P. V. Kopnin* pravdu, je snaha budovat ontologii bez její souvislosti s gnoseologií. Nicméně ontologie, která tuto souvislost respektuje, která navíc vychází z toho, že ontologické kategorie, zákony a principy mají nejen svůj aspekt gnoseologický, ale — vedle případných dalších aspektů — také aspekt dialektickologický, taková ontologie jako filosofická věda o veškerém jsoucnu má své plné oprávnění. V marxisticky pojímané ontologii jde především o filosofický odraz přírodní a společenské hmotné skutečnosti, avšak také o odraz toho, že poznání a myšlení (společenský poznávací a myšlenkový proces) existují jako funkce či atributy hmoty na nejvyšším známém stupni jejího vývoje (jako funkce společenského bytí).

Gnoseologie pak zkoumá poznání (společenský poznávací proces) nikoliv jenom jako tuto funkci či atribut, i když i k ní přihlíží, ale především jako odraz, jako proces odrážení skutečnosti v lidském vědomí, a to cestou dialektické jednoty

všech jeho základních stránek, tj. smyslového nazírání, pojmového myšlení a funkcí praxe v poznání. (K vedlejšími stránkami, např. volním a citovým, které zkoumá psychologie, resp. sociální psychologie, přihlíží jen příležitostně.)

Marxistická ontologie takto pojmá je zcela totožná s materialistickou dialektikou (v užším slova smyslu), tj. s učením o materiálnosti světa (i s materialistickým pojetím společnosti) v jeho jednotě s učením o principech, zákonech a kategoriích dialektiky. (Do materialistické dialektiky v širším smyslu těchto slov patří i gnoseologie a dialektická logika; jimi doplněná je materialistická dialektika prakticky rovna celému dialektickému materialismu.)

Světónázorová funkce je funkcí celého dialektického materialismu. Tvorbou vědeckého světového názoru se účastní také příslušné funkce ostatních filosofických disciplín, též zbývajících součástí marxismu a rozvíjejících se partií speciálních věd. V materialistické dialektice pojmá marxistickoontologicky spočívá však těžiště této funkce. Světónázorovou funkci má také gnoseologie a dialektická logika. Jejich podíl na této funkci je však ve srovnání s materialistickou dialektikou (v užším smyslu) relativně menší.

Z vlastního pokusu P. V. *Kopnina* roztrdit kategorie dialektického materialismu do tří skupin (razdelov) si zaslouží pozornost zvláště skupina třetí, do níž autor zařadil kategorie dialektiky, které „odrážejí bezprostředně proces poznání“. Mají to být tyto kategorie: pravda, praxe, svoboda a nutnost, subjekt a objekt, empirické a teoretické, analýza a syntéza, logické a historické, abstraktní a konkrétní, relativní a absolutní, formy myšlení (soud, pojem, úsudek, teorie, hypotéza, idea, věda).¹³

K těm z uvedených kategorií, které skutečně bezprostředně odrážejí proces poznání, a k těm, jejichž určující stránkou je aspekt dialektickologický, a jsou proto skutečnými kategoriemi dialektické logiky, se vrátíme později. Na tomto místě je třeba zaujmout zásadní stanovisko k těm kategoriím, které se do této skupiny zjevně dostaly proto, že se P. V. *Kopnin* snažil při svém třídění kategorií uplatnit princip vývoje poznání a proto označil za bezprostředně odrážející proces poznání i ty, které primárně odrážejí některé stránky objektivní dialektiky, a patří proto k nejzákladnějším kategoriím ontologickým.

Kategorie praxe svými funkcemi v poznání patří nesporně do uvedené skupiny. Jenže základní význam kategorie praxe je třeba hledat v rovině ontologické. Přesvědčivě tuto starou marxistickou pravdu nedávno připomněl (bohužel poněkud jednostranně) K. *Kosík*.¹⁴

Lze-li v určitém smyslu souhlasit se zařazením *svobody* do skupiny kategorií odrážejících bezprostředně proces poznání (natolik totiž, nakolik je svoboda „poznána nutnost“, což je ovšem velmi zkratkovité postižení obsahu této kategorie), pak rozhodně sem nepatří kategorie *nutnosti*, která je nesporně ontologickou kategorií, protože v ní výrazně převažuje moment ontologický nad všemi momenty ostatními. Kdyby tomu tak nebylo, stala by se např. problematickou objektivnost veškerých zákonů prosazujících se v hmotné skutečnosti. *Nutnost* totiž patří ke třem až čtyřem základním znakům toho materiálního vztahu, který odrážíme kategorií vědeckého zákona. Není pravda, že obě, resp. všechny kategorie jedné skupiny, tj. všechny kategorie z dvojice, trojice (atd.) kategorií, jsou z hlediska svého obsahu vždy kategoriemi stejného charakteru.

To se vztahuje i na dvojici *subjekt — objekt*. Prvý pojem je kategorií gnoseologickou s podřazeným aspektem ontologickým. Druhý je naopak kategorií ontologickou s podřazeným aspektem gnoseologickým. Obě ovšem jako kategorie

nemohou nemít svůj aspekt dialektickologický. Na to, jak je důležité neabsolutizovat, nezveličovat subjektivní stránky pojmů *objekt*, *objektivní*, *objektivnost* a nepojímat je tedy jenom jako *objekt poznání*, *objektivní pravdu*, *objektivnost pravdivého poznání* — a nezapomínat, že objekt je především *objektem lidské materiální činnosti* (*objektivní je dialektika* ve významu dialektiky hmotné skutečnosti; *objektivnost* je především znakem *reality*), ukazuje důsledek, který zákonitě vyplývá z toho, že *J. Kocka objekt* pojímá jen jako gnoseologickou kategorii. Kategorie *objektivního* a *subjektivního* totiž charakterizují dva typy idealismu. Je-li objekt (pak také objektivní) jenom nebo primárně kategorií gnoseologickou, pak existuje pochopitelně mezi kvalitativně odlišnými typy filosofií, pokud vycházejí z existence *objektivní reality* (domněle pak jen „gnoseologicky objektivní“ reality), tj. mezi materialismem a mezi objektivním idealismem, jenom podružný rozdíl. Za základní rozdíl mezi filosofiemi, zvláště mezi teoriemi poznání se pak považuje shodně s nemarxistickými mysliteli rozdíl mezi realismem a idealismem (subjektivním). Ten sice také existuje, ale až jako rozdíl druhořadý.¹⁵

Kategorie *relativní pravda* a *absolutní pravda* nesporně odrážejí bezprostředně určité stránky poznávacího procesu, avšak dialekticky pojímané kategorie *absolutního* a *relativního* jsou především kategoriemi ontologickými, protože na prvním místě odrážejí určité typy závislosti a nezávislosti objektů (předmětů) hmotné skutečnosti.¹⁶

Obírali jsme se přehledně pokusy systematizovat kategorie dialektického materialismu, abychom mohli zjistit, že ve všech ontologických kategoriích, tj. v kategoriích, v jejichž obsahu převažuje odraz různých stránek jsoucna, především jsoucna materiálního, lze vystopovat různé aspekty, v každém případě pak vždy aspekt gnoseologický a také dialektickologický. Ten poslední souvisí s tím, že u každé kategorie jde o pojem, tedy o formu dialektického myšlení v její dialektické jednotě, v jejím dialektickém sřetězení (přes principy, zákony a různé typy vztahů mezi kategoriemi) s ostatními kategoriemi.

S určitou obměnou to platí také o kategoriích gnoseologických, pro jejichž obsah je určující aspekt gnoseologický a v nichž — vedle různých jiných možných aspektů — představuje závažnou součást jejich obsahu vždy aspekt ontologický. O jejich dialektickologickém aspektu platí téměř beze zbytku totéž, co o dialektickologickém aspektu kategorií ontologických.

Na otázku, zda ontologické a gnoseologické kategorie patří do dialektické logiky, protože mají své dialektickologické aspekty, můžeme již odpovědět negativně. Přitom tyto aspekty nelze s plným zdarem analyzovat bez znalostí zákonů, principů a kategorií dialektické logiky. V jistém smyslu je analýza těchto aspektů něčím, co patří k úkolům dialektické logiky. Směšovat však kvůli tomu ontologické a gnoseologické kategorie s kategoriemi dialektickologickými je v každém případě nepřesné.

Pro ilustraci toho, o jaký typ vztahů mezi uvedenými filosofickými disciplínami zde jde, uveďme analogické souvislosti mezi některými speciálními vědami. Pedagogická psychologie, sociální psychologie a lékařská psychologie nepatří primárně do pedagogiky, sociologie a lékařské vědy, protože tyto disciplíny jsou především jednotlivými obory psychologické vědy. Nicméně žádný pedagog teoretik, žádný sociolog a žádný klinický lékař psychiatr nemůže nikdy zcela úspěšně analyzovat

psychologické aspekty žádného předmětu svého zkoumání bez důkladné znalosti příslušné psychologické disciplíny. Obdobnou úlohu, jakou ve vztahu k pedagogice, k sociologii a k lékařské vědě plní psychologie, plní také dialektická logika ve vztahu k dialektice (pojímané marxisticko-ontologicky) a gnoseologii.

2. Kategorie materialistickodialektické logiky

Rozdíl mezi dialektikologickými a gnoseologickými kategoriemi vyplývá z rozdílu mezi předmětem dialektické logiky a předmětem gnoseologie.

Teorie poznání je relativně samostatná dialektikomaterialistická disciplína, zkoumající proces odrážení skutečnosti v lidském vědomí, proces, který je dialektickou jednotou všech tří základních stránek (smyslového nazírání, pojmového myšlení a funkcí praxe v tomto procesu), jeho vlastnosti apod. Dialektická logika, která je také relativně samostatnou disciplínou dialektického materialismu, zkoumá naproti tomu pouze dialektický proces myšlenkové reprodukce skutečnosti, tj. dialektiku myšlení a dialektický způsob myšlení. V podstatě totéž lze formulovat tak, že jejím předmětem je dialektikologická stránka logického myšlení.

Na rozdíl od formální logiky nezkoumá myšlení v jeho naprosté izolaci od smyslového nazírání a funkcí praxe v procesu myšlenkové reprodukce skutečnosti, nýbrž přistupuje k němu v duchu svého principu dialektické jednoty myšlení se smyslovým nazíráním a s funkcemi praxe — i s tím, co myšlení z hmotné skutečnosti odráží. Právě povědomí platnosti tohoto principu svedlo některé autory k závěru, že předmětem dialektické logiky je poznání na rozumovém stupni jeho vývoje.¹⁷ Jenže rozumové poznání jako vývojově vyšší stupeň poznání, na němž určující a stále větší úlohu hraje pojmové myšlení a na němž dochází k poznávání podstaty a zákonitostí, je stejně předmětem gnoseologie, jako vývojově nižší stupeň poznání — poznání smyslové. Ti, kdo tento závažný rozdíl mezi rozumovým poznáním a dialektickým myšlením nerespektují, nepřipustně stírají rozdíl mezi gnoseologií a dialektickou logikou, jednostranně zveličují, absolutizují jejich jednotu, která je dialektická proto, že nejen nevylučuje, ale také předpokládá rozdíl mezi nimi.

Protože v marxistické gnoseologii je pochopitelně ontologický aspekt ještě silnější než v dialektické logice, dochází u těchto autorů často k tomu, že analyzují zákonitosti jsoucna, místo aby zkoumali specifičnosti projevu těchto zákonitostí v oblasti dialektiky myšlení. Tyto důsledky diskreditují dialektickou logiku a nepřímo utvrzují některé skeptiky v pochybnostech o relativní samostatnosti jejího předmětu a tím i o jejím *raison d'être*.

To vše se beze zbytku vztahuje také na rozdíl mezi kategoriemi dialektické logiky a kategoriemi gnoseologie. Uvedme příklad, který názorně demonstruje směšování obou typů kategorií. Už jsme uvedli, které kategorie považuje P. V. Koptin za bezprostředně odrážející proces poznání. Velká část z nich patří, jak uvidíme dále, mezi skutečné kategorie dialektické logiky. Kategorie *pravda* naproti tomu je primárně kategorií gnoseologickou, protože odráží především vlastnost poznání (poznávacího procesu i jednotlivých poznatků). Pravdivé je totiž pouze to poznání, které je objektivní, ověřitelné praxí, absolutní i relativní a konkrétní. Tyž autor však nicméně brzy na to publikoval studii napsanou ve spolupráci s jiným autorem, v níž kategoriicky prohlašuje, že pravda je

ústředním problémem dialektické logiky, že ona a cesty jejího dosahování — toť skutečný (podlinný) předmět dialektické logiky.¹⁸

Ve skutečnosti je tomu tak, že gnoseologická kategorie pravdy má skutečně velmi silný aspekt dialektickologický. Prakticky všechny specifické zákony dialektické logiky jsou formulovatelné mimo jiné také s pomocí této kategorie. Přitom existuje důležitý rozdíl mezi pojetím pravdy ve formální logice a v dialektické logice. Formální logika počítá vždy s určitým počtem hodnot pravdy, běžně jen s dvěma: s absolutní pravdou a s absolutní nepravdou. (Tří- a vícehodnotové logiky jsou spíše součástí obecných teoretických úvah o logice než faktickými logikami.) Naproti tomu pravda v dialektické logice je nekonečněhodnotová, je to dialektický proces zvyšování pravdivostní hodnoty. Pouze tento její aspekt patří do dialektické logiky: protože je podřízen základnímu aspektu „být vlastností poznání“, je pravda kategorií gnoseologickou.

Vlastní dialektickologické kategorie možno rozdělit do tří skupin.

1. Do první by patřily kategorie, s jejichž pomocí se odráží předmět dialektické logiky a vyjadřují její nejobecnější zásady a specifické principy. Je to především kategorie *logického*. Její protějšek *historické* je primárně kategorií ontologickou. *Logické* má dvě základní stránky — dialektickologickou a formálně logickou; pouze první z nich je předmětem dialektické logiky. Výrazů „*objektivně logické v hmotné skutečnosti*“, „*objektivní logika dějin*“ apod. používáme spíše jako metafor a jako v podstatě shodných se základním významem slov „zákonitě . . .“, „zákonitost . . .“ apod. *Objektivní logický rozpor* je vztah mezi dvěma tezemi, které myšlenkově reprodukuji objektivně existující rozpor mezi dvěma protiklady. *Subjektivně logický rozpor* je to, co nepřipouští formálně logický zákon nepřipustnosti *sporu*.

Do této skupiny patří dále kategorie *dialektika myšlení, dialektické myšlení* a *dialektický způsob myšlení*.¹⁹ Každá z kategorií dvojice *konkrétní* a *abstraktní* je jednotou několika významových aspektů nebo komplexem kategorií. O kategorii *konkrétního* jsme to již uvedli v úvodní poznámce. Protože základní aspekt obou kategorií z této dvojice je dialektickologický (*myšlenkově abstraktní* — *myšlenkově konkrétní*), jde o kategorie dialektickologické.^{19a}

Konečně sem patří kategorie *vývoj myšlení* a *myšlenková subordinace*, s jejichž pomocí se vyjadřují stejně znející specifické principy dialektické logiky.

2. Do druhé skupiny dialektickologických kategorií lze zařadit všechny kategorie, které figurují ve formulacích specifických zákonů dialektické logiky (ovšem jenom potud, pokud jsou to vůbec kategorie dialektické logiky, nebo potud, pokud je nelze vhodněji zařadit do první nebo do třetí skupiny). Protože jsme všechny v postačující míře charakterizovali na jiném místě,²⁰ postačí je zde pouze vyjmenovat: *teze, antiteze, dialektická rozpornost myšlení, dialektická kontrárnost* a *kontradikčnost, dialektická totožnost, dialektické dilema, progresivní (regresivní) charakter teze, pravdivost teze* (pojímaná jako dialektický proces zvyšování pravdivostní hodnoty *teze*), *dialektickologické zdůvodňování, dialektickologická interpretace výsledků teze*.

3. Každý, kdo se hlouběji obírá problémy dialektické logiky, musí dříve nebo později odpovědět na otázku, zda všechny formy myšlení, všechny jeho prvky, pokud je zkoumá formální logika, zda tedy všechny prvky formálně logické stránky logického myšlení mají svou paralelu v některých prvcích dialektickologické stránky logického myšlení. My se domníváme, že to platí jen o základních formách myšlení, kdežto u mnohých dalších jde o paralelu tak vzdá-

lenou, že je mnohdy moudřejší ji ani nehledat. K čemu by bylo dobré hledat např. dialektickologickou paralelu k *existenčnímu kvantifikátoru*? K ničemu by rovněž nevedlo chtít ve formální logice hledat obdobu k *dialektickému vývoji myšlení* a k některým dalším jeho prvkům a kategoriím.

Za ty nejzákladnější formy myšlení, které — v souladu s principem rozdílu mezi formálně logickým pojetím základních logických kategorií a jejich pojetím dialektickologickým — mají v obou stránkách logického myšlení své jisté paralely a jejichž dialektickologické varianty patří do třetí skupiny kategorií dialektické logiky, můžeme považovat: pojem, soud, (výrok) úsudek,²¹ analýzu, syntézu, indukci, dedukci i ostatní tzv. logické prostředky,²² také důkaz, definici²³ aj.

Pro všechny kategorie dialektické logiky je charakteristický výrazný dialektickologický aspekt, tj. to, že jde především o pojmy, které odrážejí různé stránky dialektického procesu myšlenkové reprodukce skutečnosti. Všechny však mají ještě i jiné funkce a aspekty, zvláště aspekt gnoseologický a ontologický.

3. Vědeckometodologické kategorie a dialektická logika

Ještě nedávno se mělo za to, že známými čtyřmi rysy dialektiky je postižena podstata marxistické dialektické metody. Dnes víme, že ani v materialistické dialektice pojímané jako jednota učení o materiálnosti světa (včetně materialistického pojetí dějin) a učení o zákonech, principech a kategoriích dialektiky není tato podstata úplná, že k ní patří také jako její významná součást základní poznatky gnoseologické. Patří k nim však také — a v jistém smyslu především — nejdůležitější závěry dialektické logiky.

Teprve celý dialektický materialismus může se zdarem plnit nejen světonázorovou, ale současně i svou metodologickou funkci. (Ostatní filosofické disciplíny plní rovněž metodologické funkce. Marxistická metoda má své zdroje také v dalších součástech marxismu-leninismu, dokonce i v některých speciálněvědních oborech, zvláště těch, které se bouřlivě rozvíjejí. Vzhledem k tomu, že naše filosofie jako metoda je filosofii praxe, nemůže se neobohacovat též podněty čerpanými z praxe.) Plnit metodologickou funkci znamená být metodou „poznání a revoluční přeměny světa“. A v této metodě uplatňované jak při poznávání, tak při procesu praktické činnosti hraje stále důležitější úlohu logické myšlení, speciálně jeho dialektickologická stránka (dialektické myšlení). Dialektický způsob myšlení, tj. dialektické myšlení nejen se znalostí obecné dialektiky veškerého jsoucna (včetně myšlení), ale také se znalostí specifických zákonů a principů dialektiky myšlení, je možno považovat dokonce za jádro metodologické funkce dialektického materialismu.

Velký společenský význam má tento způsob myšlení nejen pro praxi (zde se ostatně uplatňuje rovněž svou účastí na plnění různých funkcí poznání v praxi), ale hlavně bezprostředně pro veškeré poznávání. Zvláště velký je jeho dosah — v souvislosti s růstem společenské závažnosti vědy — ve vědeckém poznání jako v nejvyšším typu poznávací činnosti. Naléhavost a aktuálnost otázky logických aspektů vědeckého poznání konstatovala v roce 1962 kyjevská konference o *logice vědeckého zkoumání*.²⁴ Svou důležitou roli mezi těmito aspekty vedle formálně logických mají též aspekty dialektickologické.

Analýza dialektickologických aspektů vědeckého poznání je teprve v počátcích. Bude je třeba především zkoumat u kategorie *vědění*. Není propracována otázka jednoty a rozdílu mezi *poznáním* a *vědění*m, a proto nejsou vůbec nebo jsou jen nedostatečně řešeny epistemologické problémy gnoseologie. Ani dialektickologické momenty obsahu pojmu *věda* nebyly dosud uspokojivě analyzovány, zvláště pak ty, které souvisí s otázkou klasifikace věd, vývojových procesů vědy (diferenciace a různých cest její integrace), jejího strukturálního a genetického pojetí.²⁵

Jednotlivé prvky vědy, jako jsou *vědecký fakt*, *vědecká idea*, *hypotéza a teorie*, jakož i *vědecký zákon*, byly už zčásti analyzovány různými autory, nicméně všestranný rozbor jejich dialektickologických aspektů má za sebou teprve prvé krůčky.²⁶ Jejich vzájemná souvislost, jejich živá dialektika ve vědě se dosud prakticky nezkoumá.

Základní vědeckometodologickou kategorií, jejíž dialektickologické aspekty byly dosud rovněž nedostatečně zkoumány, je *metoda*. Nejvíce pozitivního přinesly rozboru postupu poznání od abstraktního ke konkrétnímu (a naopak), některá zkoumání souvislostí mezi analytickými a syntetickými postupy a mezi induktivními a deduktivními aspekty vědeckého poznání.²⁷ Není nám znám ani jeden seriózní pokus analyzovat dialektickologické aspekty *vědecké generalizace*, *extrapolace*, *determinace*, *analogie*, *srovnávání* a tzv. *Millových metod* (zvláště sdružených změn a metody zbytků). Málo se píše o *vědeckém pozorování* a vůbec se nerozebírají jeho dialektickomyšlenkové momenty, jako by neexistovaly. V poslední době se setkáváme s prvými zmínkami o kategoriích *zkoumání a výklad*, *objasnění a vysvětlení*.²⁸ Pokud je nám známo, dosud se nikdo důkladně nezamyslel z hlediska dialektické logiky nad používáním *statistických metod* v různých vědních oborech.

Zvláštní pozornosti si zaslouží rozbor logických, zvláště dialektickologických momentů *modelování* ve vědách; rozboru gnoseologických funkcí *modelu* věnují občas různí autoři svou pozornost.²⁹ Dále je třeba rozpracovávat logické otázky *idealizace* a jejího významu pro vědecké poznání.³⁰ Nelze považovat za okrajové ani dialektickologické problémy spojené s úlohou *intuice* ve vědě, zvláště v matematice.³¹

B. M. Kedrov vytrvale připomíná, jak důležitý úkol stojí před dialektickou logikou v podobě zkoumání vývoje a vzájemných vztahů mezi jednotlivými kategoriemi speciálních věd, jako jsou *chemický prvek*, *symetrie* (asymetrie), *informace*, *energie*, *masa*, *síla* apod. Sám už významným způsobem přispěl k takovému rozboru analýzou kategorie *chemický prvek*.³²

Tento přehled vědeckých a vědeckometodologických kategorií, stručné hodnocení dosavadní analýzy jejich dialektickologických aspektů, jakož i zběžné vytyčení úkolů dialektické logiky na tomto poli nemají vzbudit dojem, že všechny problémy, o něž zde jde, jsou jenom problémy dialektické logiky. Jsou to také otázky soudobé formální logiky. Mnohé z nich patří též do gnoseologie, jiné jsou přímo převážně záležitostmi jednotlivých speciálních věd nebo jejich skupin. Vědeckometodologické kategorie většinou nejsou primárně kategoriemi dialektické logiky, avšak analýza jejich dialektickologických aspektů je v každém případě jeden z nejdůležitějších úkolů materialistickodialektické logiky.

Stručné shrnutí nejdůležitějších závěrů, k nimž jsme dospěli v této práci, analyzující otázku dialektickologických kategorií, je obsaženo v připojeném resumé. Na sám závěr budíž konstatováno, že v dialektické logice existuje v současné době mnoho živých problémů. Naléhavá potřeba jejich řešení vyžaduje, aby se hledaly cesty, jak spojit úsilí jednotlivých pracovníků, roztroušených dnes již prakticky po celém světě. V podstatě jde o úsilí co nejdůkladněji prozkoumat dialektickologickou stránku logického myšlení a také dialektické souvislosti mezi ní a formálně logickou stránkou logického myšlení.

POZNÁMKY

- ¹ Asari Polikarow, *Zum Problem der Systematisierung der philosophischen Kategorien*, Wiss. Z. Humboldt-Univ. Berlin, Ges.-Sprachw. R. IX (1959/60), 4, str. 361—363.
- ² E. P. Sitkovskij, *Lenin o sovpadenii v dialektičeskom materializme dialektiki, logiki i teorii poznanija*, Vopr. filos., 1956/2, str. 85—87.
- ³ Tamtéž, str. 84—85. Některými klady a nedostatky stati E. P. Sitkovského (viz pozn. 2) se obírá L. Tošenovský, *K otázce předmětu teorie poznání dialektického materialismu*, Přehled, 1957/3, str. 8—10.
- ⁴ E. P. Sitkovskij, *Lenin o sovpadenii...* (viz pozn. 2), str. 85.
- ⁵ Srovnej V. P. Tugarinov, *Sootnošenie kategorij dialektičeskogo materializma*, Vopr. filos., 1956/3, str. 158—160.
- ⁶ Erhard Albrecht, *Hegel und die Ausarbeitung einer materialistischen Kategorienlehre*, Einheit, 1956/10, str. 986—987. Srovnej též Erhard Albrecht, *Philosophie und Einzelwissenschaften*, Das 500-jährige Jubiläum der Universität Greifswald, Bd III, str. 197—201. E. Albrecht reagoval na Groppovu kritiku (viz pozn. č. 7 a 8) nikoliv tak, že by připustil dílčí nepřesnost a obhajoval pravdivou podstatu svých názorů, ale „sebekritičticky“ v podstatě zamítl jakékoliv pokusy systematizovat kategorie dialektického materialismu, protože prý konec konců musí vždy vést k setření rozdílu mezi materiálním a ideálním, i když o to, jak uvádí, nikomu nejde. Srovnej Erhard Albrecht, *Beiträge zur Erkenntnistheorie und das Verhältnis von Sprache und Denken*, Max Niem. Verlag, Halle-Saale 1959, str. 226. Tento Albrechtův „ústup“ vyústil v jeho současný negativní postoj k jakékoliv materialistickodialektické logice. Srovnej U 63, čas. UJEP v Brně, VI/17 z 20. XI. 1963, str. 2.
- ⁷ Srovnej R. A. Gropp, *Zu Fragen der Geschichte der Philosophie und des dialektischen Materialismus*, DVdW, Berlin 1958, str. 117—128 (český překlad, SNPL, Praha 1961, str. 141—154).
- ⁸ R. O. Gropp, *K voprosu o marksistskoj dialektičeskoj logike kak sisteme kategorij*, Vopr. filos., 1959/1, str. 156—157.
- ⁹ Srovnej A. Polikarow, *Zum Problem...* (viz pozn. č. 1), str. 364—365. Mnoho pravdy je ovšem také v Groppově kritice Tugarinova principu vyvozování jedné kategorie z druhé, přejatého nekriticky od Hegela. Srovnej práce uvedené v poznámce č. 7 a 8. U nás také Michal Suchý konstatoval, že v Tugarinově tvrzení, že předměty (věci) jsou prvotně vzhledem k vlastnostem a vztahům, je jen půl pravdy. (Srov. *Otázky dialektiky poznania*, vyd. SAV, Bratislava 1961, str. 230—231.) Ovšem z principu materiálnosti světa a také z některých dalších skutečností (viz Filos. čas. ČSAV, 1962/2, str. 240) vyplývá větší závažnost kategorie předmětu (věci) před kategorií vlastnosti a vztahu.
- ¹⁰ A. Polikarow, *Zum problem...* (viz pozn. 1), str. 363—364 a 365—367.
- ¹¹ U V. S. Biberu je pozoruhodný zvláště název jeho monografie *O sisteme kategorij dialektičeskoj logiki*, Stalinabad 1958. (Ze stejného důvodu není bez zajímavosti titul knihy, která teprve po dokončení této práce došla do ČSSR: G. G. Gabrieljan, *Marksistskaja logika kak dialektika i teorija poznanija*.) Protože V. S. Bibler pojímá dialektickou logiku jako abstraktně tožnou s materialistickou dialektikou (v jejím marxisticko-ontologickém pojetí) a s gnoseologií, rozumí pod kategoriemi dialektické logiky všechny kategorie dialektického materialismu. Jeho čtyři skupiny kategorií (1. kategorie bytí materiálního světa, 2. kategorie diskurzivního myšlení, 3. kategorie rozumového myšlení, 4. kategorie

- skutečnosti charakterizující objektivizaci lidských cílů a pojmů cestou praktické činnosti) jsou v podstatě čtyři libovolně zvolené okruhy ontologických kategorií. (Názvy druhé a třetí skupiny se nesmíme dát mýlit.) Protože i odraz pojímá zjevně jako obecnou vlastnost hmoty a nerespektuje přitom kvalitativní rozdíl mezi psychickým odrazem a ostatními formami odrazu, neexistují v jeho systému vůbec kategorie gnoseologické s určujícím aspektem poznávacím, jako jsou poznání, pravda a pod., ani kategorie skutečně dialektickologické (s určujícím aspektem dialektickologickým, jako je např. kategorie *logického* nebo kategorie *mýšlenkově konkrétního*). Srovnej P. V. K o p n i n, *Dialektika kak logika*, izd. Kijev. univ., Kijev 1961, str. 137–138.
- ¹² Srovnej P. V. K o p n i n, *Dialektika ...* (viz pozn. č. 11), str. 134 a 136–137.
- ¹³ Srovnej tamtéž, str. 140–142. K výčtu kategorií námi uvedených autor pod čarou poznamenává, že mu nejde o to vypočítat všechny kategorie patřící do té nebo oné skupiny, že se pouze snaží stanovit princip třídění kategorií. Přitom do první skupiny (razdelá) zařadil kategorie, jichž se používá v dialektickomaterialistické odpovědi na obě stránky základní filosofické otázky. Do druhé zařadil kategorie, s jejichž pomocí se vyjadřují základní a vedlejší (neosnovnyje) zákony dialektiky. Za vedlejší (neosnovnyje) jednou D. P. G o r s k i j označil vztahy mezi kategoriemi z dvojice kategorií. Srovnej D. P. G o r s k i j, *Kategorijach materialističeskoj dialektiki*, Vopr. filos., 1955/3, str. 20–21 a P. V. T u g a r i n o v, *Sootnošenije kategorij dialektičeskogo materializma*, Vopr. filos., 1956/3, str. 152–154.
- ¹⁴ Srovnej K a r e l K o s i k, *Dialektika konkrétního*, NČSAV, Praha 1963, str. 150–158 a L. T o š e n o v s k ý, *Gnoseologie a dialektika konkrétního* (původní název recenze publikované v tomto čísle Sborníku prací).
- ¹⁵ Znovu tímto odmítáme pokus J. K o c k y obhajovat pro marxistickou filosofickou historiografii dělení nemarxistických noetických především na realistické a idealistické (subjektivně idealistické), a teprve mezi realistickými rozlišovat materialistické a objektivně idealistické. Odmítáme jej proto, že toto dělení nebere vůbec v úvahu význam ontologických koncepcí pro celkovou charakteristiku noetiky jako součásti příslušného filosofického systému. Nelze dost dobře ani v klasifikaci nemarxistických teorií poznání odhlížet od souvislosti noetických koncepcí s koncepcemi ontologickými a od určující úlohy ontologie vzhledem ke gnoseologii. Z toho důvodu je především třeba lišit nemarxistické materialistické noetiky od idealistických, a to objektivně i subjektivně idealistických. Marxistický historik filosofie ovšem také počítá s dělením noetik doporučeným J. K o c k o u (ovšem až na druhém místě) jako s něčím, co je v nemarxistické filosofické historiografii běžné a co zde v podstatě slouží k znejasňování rozdílů mezi materialismem a některými formami idealismu. (Srovnej J á n K o c k a, *Objekt, sborník Otázky dialektiky poznání*, viz pozn. 9, str. 10–12, dále Filo. čas. ČSAV, 1962/2, str. 232 a *Otázky marxistické filozofie*, 1962/4, str. 335–336.) K dalším otázkám z repliky J. K o c k y se vrátíme, až se k tomu naskytne vhodná příležitost, v některé z dalších prací.
- ¹⁶ Srovnej L. T o š e n o v s k ý, *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy*, SPN, Praha 1962, str. 118–166, zvláště str. 120–121.
- ¹⁷ P. V. K o p n i n, *Izmenenije predmeta i soderžanija logiki v processe jeje istoričeskogo razvitiija*, Uč. zap. Tomsk. gos. univ., 1962/41, str. 5. Autor zde charakterizuje přehledně šest současných koncepcí předmětu dialektické logiky.
- ¹⁸ P. V. K o p n i n – P. V. T a v a n e c, *Dialektika i logika*, sborník *Dialektika i logika – Zakony myšlenija*, izd. AN SSSR, Moskva 1962, str. 53.
- ¹⁹ Srovnej M. N. A l e k s e j e v, *Dialektičeskij logika*, Vysš. šk., Moskva 1960, str. 18–25. Tam podaný rozbor těchto kategorií není sice prost nedostatků, jde však o prvý seriózní pokus uvedených kategorie analyzovat. Zvláště je třeba nezapomínat, že i ve formálně logické stránce logického myšlení se prosazuje dialektika myšlení, obdobně jako od dialektickologické stránky logického myšlení není nikdy úplně odmyslitelný její formálně logický aspekt.
- ^{19a} Srovnej L. T o š e n o v s k ý, *Příspěvky ...* (viz pozn. č. 16), str. 167–170 (i další) a tam uvedenou literaturu časopiseckou i monografickou, která je již dnes velmi rozsáhlá.
- ²⁰ Srovnej L. T o š e n o v s k ý, *O zákonech materialistické dialektiky jako logiky*, Sborník prací FF Brno, G 8 (1964), zvláště kap. 3–5 a 7. Kursy jsou vytištěny jen ty nejjzákladnější kategorie, nikoliv odvozené pojmy, i když jsou dostatečně obecné a podstatné, aby mohly být považovány také za kategorie.
- ²¹ Srovnej např. M. N. A l e k s e j e v, *Dialektika form myšlenija*, izd. Mosk. univ., 1959, 282 str.; D. P. G o r s k i j, *Ponjatije kak predmet izučeniija dialektičeskogo logiki*, Vopr. filos. 1959, 10, str. 35 a d.; G. A. K u r s a n o v, *Dialektičeskij materializm o ponjatii*, izd. VPS i AON pri CK KPSS, Moskva 1963, 384 str.

- ²² Srovnej např. Miroslav Kusý, *Logické prostředky*, sborník *Otázky teorie poznání*, SNPL, Praha 1957, str. 164 a d.; M. K. Mamardašvili, *Processy analiza i sinteza*, Vopr. filos., 1958, 2, str. 50 a d.; *Dialektika i logika — Formy myslenija*, izd. AN SSSR, Moskva 1962, zvláště I. a III. kap. třetí části (I. G. Gerasimov, L. P. Gokiel); N. N. Babosov, *Dialektika analiza i sinteza v naučnom poznanii*, Minsk 1963, 350 str.
- ²³ Srovnej např. P. V. Kopnin, *Dialektická logika o definování pojmů, Kategorie materialistické dialektiky*, SNPL, Praha 1958, str. 234—236 — a zvláště B. M. Kedrov, *Operirovanije naučnymi ponjatijami v dialektičeskoj i formal'noj logike*, sborník *Dialektika i logika — Formy myslenija* (viz pozn. 22), část druhá. Pozoruhodná je zvláště otázka definice vědeckých pojmů skrze zákon (kap. II), str. 66 a d.
- ²⁴ Srovnej zprávu Konferencija po logike naučnogo issledovanija (M. V. Popovič, V. N. Sadovskij), Vopr. filos., 1962, 10, str. 133 a d.
- ²⁵ Srovnej *Murzistská filosofie a speciální vědy*, úvodník Filos. čas. ČSAV, 1963, 4, zvláště kap. 2; práce B. M. Kedrova o otázkách klasifikace věd (studii *O klasifikaci věd*, SV = Filosofie, 1955, 5, str. 449 a d.; I. díl monografie *Klasifikacija nauk*, izd. VPS i AON pri CK KPSS, Moskva 1961, kapitulu *Formal'nije i dialektičeskije principy klasifikacii nauk...* z knihy *Dialektika i logika — Formy myslenija*, viz pozn. č. 22, str. 271 a d.); B. M. Kedrov, *Predmet i vzajmospjaz' jestestvennych nauk*, izd. AN SSSR, Moskva 1962, 412 str.
- ²⁶ Srovnej P. V. Kopnin, *Gipoteza i poznanije dejstvitel'nosti*, Gospolitizdat USSR, Kijev 1962, 182 str.; P. V. Kopnin, *Dialektika kak logika* (viz pozn. č. 11), kap. VI, nadepsanou *Formy systematizacii naučnogo znanija*, str. 371—443; A. A. Zinovjev, *Problema strojenija nauki v logike i dialektike*, kap. z knihy *Dialektika i logika — Formy myslenija* (viz pozn. č. 22), str. 223 a d.; I. V. Kuzněcov, *O matematičeskoj gipoteze*, Vopr. filos., 1962, 10, str. 82 a d.
- ²⁷ Srovnej hlavně příslušné partie literatury, na niž se odkazuje v pozn. 19a a 22.
- ²⁸ Srovnej Karel Kosík, *Dialektika konkrétního* (viz pozn. 14), str. 26—27; E. P. Nikitin, *Typy naučnogo ob'jasnenija*, Vopr. filos., 1963, 10, str. 30 a d.
- ²⁹ Srovnej V. A. Stoff, *Gnoseologičeskije funkcii modeli*, Vopr. filos. 1961, 12, str. 52 a d.; V. M. Gluškov, *Gnoseologičeskaja priroda informacionnogo modelirovanija*, tamtéž, 1963, 10, str. 13 a d.
- ³⁰ Srovnej D. P. Gorskij, *Voprosy abstrakcii i obrazovanija ponjatij*, izd. AN SSSR, Moskva 1961, kap. *Process idealizacii i obrazovanija ponjatij*, str. 276—290; z pera téhož autora *O processe idealizacii i jeho značenii v naučnom poznanii*, Vopr. filos., 1963, 2, str. 50 a d.
- ³¹ Srovnej Mario Bunge, *Intuition and Science*, Prent.—H. Inc., New York 1962, 142 str.; V. F. Asmus, *Problema intuici v filosofii i matematike* (hlavně IV. část), Socekgez, Moskva 1963, 312 str.
- ³² Srovnej B. M. Kedrov, *Ponjatije „chimičeskij element“ i jeho logičeskij analiz*, Filosofskije zapiski, izd. AN SSSR, Moskva—Leningrad 1946, str. 118 a d. i jiné práce téhož autora.

K ВОПРОСУ О ДИАЛЕКТИКО-ЛОГИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЯХ

Категории марксистско-онтологически понимаемой диалектики (онтологические) и теории познания (гносеологические) не являются категориями диалектической логики. Это следует из критического анализа до сих пор сделанных попыток систематизировать философские категории в рамках общей теории соотношений между категориями диалектического материализма. Тем не менее анализ диалектико-логического аспекта этих категорий надо считать одной из важных задач диалектической логики.

Настоящие категории диалектической логики это разные элементы мысленного воспроизведения действительности. Нельзя их считать категориями рациональной степени познания (ее исследует гносеология точно так же, как и степень эмпирическую), но достаточно общими и существенными понятиями, отражающими разные моменты диалектико-логической стороны логического мышления. Эта сторона находится в диалектической связи с формально-логической стороной того же мышления.

Категории диалектической логики можно разделить на три раздела. В первый можно включить категории, отражающие предмет диалектической логики и выражающие ее общие правила и специфические принципы (логическое, диалектика мышления, диалектический

способ мышления, мысленно абстрактное и конкретное, развитие мышления, субординация мыслей и др.). Категории, которые встречаются в формулировках специфических законов диалектической логики (положение или тезис, диалектическая противоречивость, диалектическая контрапность и контрадикционность, диалектическое тождество, диалектическая дилемма, истинность положения, диалектико-логическое обоснование, диалектико-логическая интерпретация результатов практики и др.), включаются во второй раздел. Третий раздел образуют диалектико-логические параллели некоторым основным формам мышления, важнейшим категориям, изучаемым формальной логикой (понятие, суждение или высказывание, умозаключение, анализ и синтез, индукция и дедукция, доказательство, определение и др.).

Такие категории как знание (ἐπιστήμη), наука, научный факт, гипотеза, теория, научный закон, метод, сравнение, аналогия, экстраполяция, научное наблюдение, исследование, изложение, объяснение, толкование, далее моделирование (модель), идеализация, интуиция и многие другие непременно должны содержать наряду с другими аспектами также и аспект диалектико-логический. Исследование этого аспекта, как и соответственного аспекта некоторых категорий специальных наук (химический элемент, информация, энергия, масса и др.), также относится к важнейшим задачам диалектической логики, особенно того ее раздела, который является одновременно составной частью логики научного исследования. Однако ни одну из приведенных в этом абзаце категорий нельзя без колебаний считать категорией только диалектической логики.

Перевел Л. Тошеновский